

ГЛОБАЛЬНА КРИЗА: ЕКОНОМІЧНІ ПРИЧИНИ І ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ

В статтє исследуются причины и последствия глобального финансового-экономического кризиса, его влияние на процессы трансформации и создания глобального политического пространства. Рассмотрены вопросы, связанные с определением возможных путей преодоления кризиса в Украине. Обоснована необходимость посткризисных изменений в экономике глобального капитализма.

Ключевые слова: *финансово-экономический кризис, трансформация, глобальное политическое пространство.*

© СПІВАК Віктор Миколайович – кандидат політичних наук, доцент, заступник начальника Департаменту освіти і науки МВС України

In the article reasons and consequences of global financial and economic crisis, his influence, are probed on the processes of transformation and creations of global political space. Questions are considered related to the decision of possible ways of fight against a crisis in Ukraine. The necessity of pos crisis changes is grounded for the economy of global capitalism.

Key words: *financial and economic crisis, transformation, global political space.*

Сучасний світовий політичний розвиток характеризують декілька визначальних тенденцій, які все чіткіше проявляються в процесі якісних глобальних перетворень. По-перше, відбуваються значні зрушення у балансі сил на світовій арені. У глобальній політиці все вагомніше заявляють про себе Китай, Індія, Бразилія і Росія. Яскравим підтвердженням цього можуть бути передбачені та озвучені ще у листопаді 2008 року питання порядку денного президента Росії Д. Медведєва щодо формування нової глобальної архітектури безпеки, за якої Росія ставить завдання найближчим часом перетворитися в один з провідних політичних і фінансових центрів світу, передбачає відмову від самоізоляції і проведення курсу на інтеграцію у суспільну економіку¹. Набирають сили й інші держави. Безліч регіональних чинників, здатних впливати на міжнародну обстановку, проглядається в Латинській Америці (Аргентина, Венесуела, Мексика та Чилі), на Близькому Сході (Єгипет, Ізраїль, Іран, Саудівська Аравія), у Південній Азії (Пакистан), у Східній Азії та Океанії (Австралія, Індонезія і Південна Корея)². До центрів сили, що формуються в результаті глобальних трансформаційних процесів, можна зарахувати й численні світові та регіональні організації. Характер змін, які відбуваються на наших очах, свідчить про те, що у світі формується новий міжнародний порядок, який потребує масштабної «перебудови», відповідно до нових реалій світової політичної та фінансово-економічної архітектури.

Другою, пов'язаною з попередньою тенденцією сучасного світового розвитку, є поступове формування багатопольярного світу. Сто років тому світ був багатопольярним, але за участі інших політичних гравців. В ньому главенствували декілька європейських держав. Змагаючись за сфери впливу вони створювали різноманітні союзи, підписували пакти, розв'язували війни. Після Другої світової війни багатопольярність поступово зникла. Світ став біпольярним, а на його полюсах сформувалися дві наддержави – СРСР і США. Після розпаду Радянського Союзу у світі залишилася лише одна наддержава, яка одноособово вирішувала всі питання світового устрою. З 1991р. ми жили в епоху американської імперії, відмічає М. Грек, унікального однопольярного світу, в рамках якого відбувалася глобалізація і прискорення розвитку відкритої світової економіки³. Сьогодні модель однопольярного світу вже не може працювати. Жодна держава не здатна самотужки протистояти глобальним загрозам і одноособово управляти світовими процесами. Відповідати на виклики нинішнього світу можна лише колективними зусиллями. Прикладом такого співробітництва є спроба « великої двадцятки » виробити на колективній основі антикризові заходи для протидії глобальній фінансовій кризі.

Епоха багатопольярного світу передбачає не створення антиамериканського світу, а перехід до постамериканського світу, колективного лідерства і солідарної відповідальності. Переосмислення власної місії багатьма країнами і насамперед США та іншими провідними державами, реалістична оцінка ними тенденцій розвитку сучасного світу, підкріплена політичною волею, ознаменує настання нової ери в історії людства. Визнання нових реалій уже прозвучало в заяві президента

США Б. Обама: Америка готова до змін заради «спільного вирішення загальних проблем». Його уточнення, що «Америка не може змінюватися самотужки» (виступ у Страсбурзі (Франція) на початку квітня 2009 року), свідчить про відмову американської адміністрації діяти в односторонньому порядку, про прагнення до діалогу в умовах радикального зрушення в міжнародних відносинах. Як бачимо, Сполучені Штати, залишаючись «найбільшим окремо взятим центром концентрації глобального впливу», все-таки змушені враховувати реалії нинішнього світу й тому демонструють готовність до конструктивної взаємодії з партнерами⁴.

Очевидно більшість сучасних політичних, соціальних, економічних процесів можливо зрозуміти лише враховуючи глобальний аспект. Політичні і соціальні явища чи події, які відбуваються на українському просторі, також мають розглядатися й аналізуватися крізь призму глобалізації. Політика в однополярному світі радикально різниться від політики в багатополлярному (постамериканському) світі. Головний фактор – зміна порядку денного в регіоні, вимагає нового покоління лідерів, людей, здатних мислити в масштабах світу, які були би здатні проводити більш «реалістичну політику», розвивали власні демократії, чітко усвідомлювали сучасні геополітичні зміни і проблеми, розуміючи, що вони будуть обговорюватися і вирішуватися не лише за океаном, а і в Москві, Брюсселі, Римі, Берліні і Парижі. В цих рішеннях доведеться враховувати інтереси Пекіну і Делі, інших суб'єктів геополітичного простору. В цьому головна сутність нового багатополярного світу, який вимагає постійного відстоювання власних національних інтересів з обов'язковим врахуванням національних інтересів держав – сусідів.

Осягнути форму структурування нинішніх трансформацій у напрямку взаємозалежного світу залишається головним завданням дослідників глобалізації. Така форма нині зазнає рефлексивного перетворення, дедалі більше приймаючи проекти глобалізації як конструктивні ознаки сучасної глобалізації. Турбулентність останньої, поєднана зі значними змінами та перетвореннями, невирішеність глобальних проблем породжених глобальними процесами, дає підстави досить часто говорити сучасним дослідникам про невпевненість та глобальний безпорядок, ніж про уявні чіткі, сформовані структури та їх закріплення у глобальному багатополлярному світі. Важливою особливістю сучасного розвитку є те, що так звані розвинені капіталістичні країни перестали бути взірцем наслідування для решти світу, справедливо наголошують сучасні дослідники. Критерії розвиненості, прийняті в цих країнах, навряд чи можуть бути застосовані для більшості частини людства. Якщо розглядати цю проблему в глобальній перспективі, то для більшості країн пасує така характеристика: «сильні суспільства і слабкі держави». Це важливий момент для релятивного усвідомлення самого розвитку й для здійснення глибинного аналізу тієї реальності, в якій ми всі перебуваємо⁵. Разом з тим, зазначене дає підстави поставити питання: чи не є глобальна фінансово-економічна криза, яка триває вже більше року, закономірним явищем у такому далеко не ідеальному світі?

Масштаби і тривалість кризового явища планетарного розмаху гостро ставить завдання для науковців до вивчення його причин, розробки негайних, ефективних заходів виходу з кризи та пом'якшення її наслідків. Не викликає сумнівів, що сучасна глобальна криза буде об'єктом досліджень не лише в академічних колах держав і не лише серед економістів. Очевидно вагомими і необхідними будуть також висновки юристів, політологів, соціологів. Після року зтяжненного спаду еко-

номік країн світу з'явилися не лише перші праці науковців з названої тематики, а й усвідомлення того, що криза – попередження людству, можливо сигнал тривоги про небезпеку та помилки допущені урядами в облаштуванні глобального світопорядку. Водночас це сигнал досить відчутний і тяжкий за наслідками. Після кризи світ буде іншим. Що очікує нас за межею двох чи можливо п'ятирічної кризи: активізація військового арсеналу армій країн на зразок відомих подій після 1929 року; новий технологічний вибух аналогічний пережитому на початку 90-х років; чи можливо нечуваний раніше період розвитку глобалізації?

В оцінці кризового стану економік, який вже давно одноставно називають найглибшим і наймасштабнішим за останні 80 років, прогнозуванні наслідків і визначенні шляхів виходу з нього достатньо протирічливих суджень. Так, для країн «сімки», осінь 2009 року вже розпочалася з масового покращення економічних прогнозів, що дає підстави більш оптимістично дивитися в майбутнє. ВВП цих країн, незважаючи на зниження у євросоні продажу товарів протягом 14 місяців, зростання безробіття до 9,5% та інші небажані наслідки, скоротиться у поточному році на 3,7%, а не на 4,1% як прогнозувалося в червні. В цілому відновлення економіки розпочалося раніше, ніж планувалося, але заходи по її стабілізації бажано продовжувати. За оцінками спеціалістів, різке згортання антикризових програм нині може призвести до погіршення ситуації в реальному секторі економіки, тому необхідною є стратегія виходу з фази стимулювання світової економіки. Продовження антикризових заходів обґрунтовується, по-перше, для забезпечення міцного поновлення економіки; по-друге, зробити світову економіку «менш схильною до періодичних циклів буму і кризи»⁶.

Відомий американський економіст Дж. Стігліц вже у вересні цього року оприлюднив заяву про те, що надії на оздоровлення економіки США залишаються дуже і дуже слабкими. Враховуючи, що більшість економістів та аналітиків помилилися в прогнозах термінів і можливості економічної кризи в США та майже одноставного сприйняття дослідниками думки про те, що криза має американське походження, позиція лауреата Нобелівської премії з економіки не може залишатися поза увагою. На думку вченого, позитивні зрушення виходу з рецесії пов'язані з ефектом широкомасштабних урядових заходів стимулювання економіки, які не можуть застосовуватися постійно. У зв'язку з цим у США існує великий ризик повернутися до стану економічного падіння. Разом з тим, дані прогнози мають суттєву розбіжність з оптимістичними заявами адміністрації Б. Обама, за якими урядова програма стимулювання економіки країни виконала і навіть перевиконала свій план, виявилася більш ефективною, ніж можна було очікувати, оскільки «вліті» державою в економіку кошти пішли далі і спрацювали ще потужніше ніж передбачалося⁷.

За попередніми оцінками спеціалістів пік глобальної кризи справді залишається позаду, що підтверджується поживленням на ринку автомобільної галузі, котра зазнала, як відомо, поряд із житловим будівництвом, чи не найбільших втрат. Дуже значущим у цьому сенсі є і повідомлення окремих країн про зростання обсягів вантажних перевезень. Аналітики не завжди звертають увагу на цей, по суті, синтезуючий параметр економічної динаміки. Але наймовірно великі витрати на подолання кризи (10 трлн. дол., майже п'ята частина світового ВВП) не гарантують довготривалості стабілізації світової економіки, до того ж існує загроза повернення « другої хвилі » кризи. Досягнута стабілізація світової економіки не буде тривалою, відмічає А. Гальчинський, оскільки глобальні основи кризи

(а це не лише суперечності іпотечного ринку, іпотека – лише зовнішній чинник кризи) у багатьох своїх аспектах залишається поза увагою. Фундаментальні проблеми реформування світової економіки, зокрема й ті, про які йшлося на останніх саммітах « великої двадцятки », ще не отримали належної уваги. Маємо враховувати і суперечливість антикризових заходів. Зокрема, невиправдане, на думку вченого, одержавлення у багатьох країнах світу банківських систем, величезне зростання бюджетних дефіцитів, розбалансованість емісійних механізмів, загрозу реанімаційних інфляційних процесів тощо. Для серйозних аналітиків цілком зрозумілим є суто оперативний підтекст відповідних кроків, які відображають небезпечну тенденцію нового раунду політизації економіки і в довгостроковому контексті можуть відіграти лише деструктивну роль.

Акцентуючи увагу на структурній специфіці нинішньої кризи дослідник застерігає про те, що нам слід обережно ставитися до тенденції одержавлення економіки, посилення державно-регулюючої функції, яка просліджується нині на Заході. За існуючої там фундаментальності ринку, обмеження чи навіть демонтаж якихось його окремих частин може виявитися – як тимчасовий, суто оперативний захід – і виправданим. У нас принципово інша ситуація, не надмірність, а недостатність ринку. Особлива вразливість української економіки пояснюється значною мірою незавершеністю ринкових реформ.

Серед найважливіших заходів виходу з кризи, стабілізації динаміки національної економіки А. Гальчинський називає посилення інтенсивності валютних інтервенцій (необхідні принаймні дві передумови: перша – виважена фінансова політика уряду; друга – політична стабільність в державі, відчуття населенням країни оптимістичної перспективи), стабілізація та зміцнення валютного курсу (дзеркала всієї економіки), подолання структурного збочення української економіки – її надмірно високої експортної залежності та ін.⁸

Оскільки сучасна криза не є звичайною, характер боротьби з нею не може бути спрощений і зведений до суто технологічних речей. Адже Україна виявилася в числі найбільш постраждалих від кризи країн і не врахувати даний чинник при визначенні шляхів виходу з рецесії, об'єктивному оцінюванні ситуації, яка склалася, було б не вірно. Сучасна вітчизняна економіка є значно деформованою в бік експортно орієнтованих галузей та галузей, спеціалізованих на виробництві засобів виробництва. Тому найглибше падіння під час кризи відчули експортно орієнтовані галузі – вчорашні « лідери » зростання. В переважній більшості галузей спад в промисловості виявився глибшим, ніж скорочення експорту відповідних видів продукції. Це доводить системний вплив цього скорочення на становленні не лише у суміжних секторах промисловості, але й у транспортному, фінансовому, торговельному, інших секторах економіки, а також на доходи та платоспроможний попит населення. Це зайвий раз засвідчує, що одним із ключових факторів української економічної кризи є світова фінансова криза, порушення руху капіталу.

Перш за все, відмічає В. Геєць, необхідно вирішити концептуальне питання: чи має Україна рухатися в фарватері глобалізаційних тенденцій? Адже, за його словами, нинішня антикризова політика більшості країн світу спрямована на збереження діючої фінансової системи, завдяки чому вона перебудовується і відновлює status quo. Між тим Україна, як правило, імплементує організаційні форми та політику ззовні, не створюючи власного. Це робить її дедалі більш залежною від наступу світових тенденцій⁹. У зв'язку з цим відновлення економіки та динаміка

виходу з кризи значною мірою буде залежати від стабілізації кон'юнктури на зовнішніх сировинних ринках, але і не уявляється без вирішення «суто традиційних, національних» проблем, як подолання політичної кризи, впровадження ефективної національної економічної політики, завершення ключових розпочатих реформ, зростання професіоналізму влади та підвищення її управлінської ефективності, розвитку високотехнологічних укладів економіки тощо.

Визначаючи причини наймасштабнішої світової кризи, Д. Атталі зважає на те, що багато століть поспіль Північна Європа та інші європейські держави і світ в цілому, з усіх існуючих цінностей – справедливість, товариськість, безсмертя – віддавав перевагу особистій свободі. Для її забезпечення були розроблені два механізми: ринок і демократія. З'явившись на світі завдяки розвитку індивідуальної свободи, в часи, коли ринку «довіряли» за його ефективність, а демократії – за справедливість, нині він забуває про решту всіх цінностей. Ринок забезпечує ресурси для виробництва і придбання приватних благ, а демократія забезпечує формування і поширення суспільних благ. Крім того, демократія і ринок посилюють одне одного і мають оберігати свободу, між ними є серйозні протиріччя: демократія може існувати лише на певній території, в той час як ринок не знає кордонів. Союз ринку і демократії не є гармонійним. Нині в світі склалася ситуація: хоча сильна національна держава повинна створювати ринок, а останній зміцнювати демократію, в планетарному масштабі ринок утворює сам себе, без будь-якої участі держави. Особисто для мене, зазначає французький політик «нового світового порядку», криза пояснюється досить просто. Ринок – найкращий механізм розподілу життєво необхідних ресурсів. Однак він сам не створює ні правового поля, якого потребує, ні попиту, який дозволяє використовувати засоби виробництва. Для успішного розвитку ринкової економіки законодавство має одночасно гарантувати право власності, підтримувати конкуренцію і попит шляхом встановлення гідної заробітної плати і державних замовлень. Це передбачає політичне (по можливості, демократичне) втручання в розподіл прибутків і прав спадкування. Лібералізація економіки без урахування демократичних протиріччя, неузгодженість між ринком і правом, соціальна та інформаційна нерівність, безпідставна гегемонія долара, маніпуляції спекулянтів на фінансовому ринку та гонитва «довірих» фінансистів за надприбутками, призвели, на думку дослідника, до сучасної фінансової кризи. Тому, зазначає автор в одній з своїх настанов, кожен, хто наділений свободою, повинен, вчиняючи поступки, думати про своїх нащадків¹⁰.

Сучасна глобалізація, що найбільш рельєфно проявилася у другій половині ХХ ст., – це процес перетворення регіональних соціально-економічних систем, які досягли високого ступеня взаємозалежності, в єдину світову систему, перетворення цілого ряду відокремлених світогосподарств в єдину світову економіку. Глобалізація світової економіки являє собою всезростаючу взаємозалежність економік різних країн світу в результаті значного збільшення та лібералізації транскордонних переміщень робочої сили, товарів, послуг і капіталу, інтенсивного обміну інформацією та технологіями. За своєю суттю вона слугує логічним вираженням всесвітньої інтернаціоналізації господарського життя¹¹. За такої ситуації фінансово – економічна криза не може бути іншою за масштабами її поширення як лише глобальною. Але такою ж вона є і за своїм змістом. Можливо, ще рано робити висновки з питання остаточних і глибинних її причин, але все ж є достатньо підстав стверджувати, що, незважаючи на «нормальний характер і схожість»

нинішньої кризи з попередніми, циклічність цього кризового явища, ми не зможемо знайти повну відповідь і пояснення про нього в марксистській теорії і працях К. Маркса зокрема. За останнє століття природа капіталістичної системи значно змінилася, а ряд притаманних їй відмінностей одночасно віднесені сучасними дослідниками і до причин існуючої кризи:

- формування могутнього фінансового сектору, який в останні десятиліття перетворився у відносно самостійний і самодостатній капітал як відокремлену форму капіталу взагалі, та значне зростання фіктивного капіталу, який став віртуальним, завдяки комп'ютеризації і розвитку телекомунікаційних мереж;

- неузгодженість національних і приватних інтересів учасників економічних відносин;

- ослаблення державного регулювання економік та її соціалізації;

- нездатність пізнього капіталізму відшукати новий, не пов'язаний з перерозподілом капіталу і ринку шлях розвитку « економіки знань »;

- фінансизація глобальної економіки;

- надмірне розширення сфери кредитування та ін.¹²

Всесвітня фінансово-економічна криза, як уявляється, внесе суттєві корективи у поняття стабільних і нестабільних країн, змінить список як таких держав, що ідуть у фарватері світового розвитку так і аутсайдерів світового економічного поступу. Не випадковими, на наш погляд, є зміни на політичній арені міждержавних відносин у формуванні нової політичної архітектури світу. Вони викликані видимими і невидимими процесами змін в економічному секторі. Суперсимволічна економіка епохи глобалізму, яка характеризувалася динамічністю і ефективністю та складалася з цілісних систем ринків, банків, промислових підприємств і створювала добробут, проявила окремі негативні вади, існувати з якими надалі не зможе. Криза є свідченням того, що капітал не зміг скористатися незною до цього часу свободою, плодами технічного розвитку, знехтував вимогами права. Певну допомогу в цьому йому надали і політики, підтримуючи не завжди чесні шляхи отримання надприбутків, любіючи « потрібні » закони тощо, а в кінцевому рахунку задовольняючи цим потреби виборців. Фактор наукової рефлексії феномену глобалізації примушує оптимістично згадати і про те, що можливо сучасна фінансово – економічна криза надасть імпульс новому етапу глобального розвитку. Але це можливо, на наш погляд, лише за умови комплексних змін економічного (контрольованого державою, соціальноорієнтованого виробництва), правового (прийняття законів в інтересах усієї планети, а не лише власних виборців) та політичного (утворення багатопольярного політичного устрою) характеру.

1. Васильковський Н. Стратегическая наступательная инициатива // Режим доступу: <http://tribuna.com.ua/articles/world/16996.htm> 2. Зленко А. Україна у мінливому світі // Дзеркало тижня. – 2009. – 22 серпня. 3. Грек М. Что ждет Украину и мир после падения Великой американской империи // Комсомольская правда в Украине. – 2009. – 7–13 августа. 4. Зленко А. Цит. праця. 5. Глобальні модерності / За ред. М. Фезерстоуна, С. Леша, Р. Робертсона; Пер. з англ. Т. Цимбала. – К., 2008. – С. 16. 6. Семерка ведущих стран уже оправилась от кризиса. Трибуна // Режим доступу: <http://colo143.users.colocall.net/news/201504.htm> 7. Нобелевский лауреат сомневается в восстановлении экономики США» Новости...// Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/economics /960159> 8. Гальчинський А. Досягнута стабілізація світової економіки не буде тривалою // Дзеркало тижня. – 2009. – 12 вересня. 9. Реалії економічної кризи: чи є підстави для оп-

тимізму? // Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Table/16062009/index.htm> **10.** *Атта-ли Ж.* Мировой экономический кризис... А что дальше?. – СПб., 2009. – 176с. **11.** *Алле М.* Глобализация: разрушение условий занятости и экономического роста. Эмпирическая очевидность. – М., 2003. – С. 9, 15, 173. **12.** Главная книга о кризисе: Сборник. Великие депрессии / Ред.-сост. А.В. Бузгалин. – М., 2009. – С. 247.